

УДК78(477–25) «18/19»

Мусяченко Ольга,

аспірантка кафедри історії України Київського університету
імені Бориса Грінченка

ОБРАЗ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА У МУЗИЧНОМУ СЕРЕДОВИЩІ КИЄВА ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ ст.

У статті зроблено спробу визначити прояв образу Тараса Шевченка у контексті елементів музичного середовища Києва у другій половині ХІХ – на початку ХХ століття.

Ключові слова: Тарас Шевченко, Київ, музичне середовище, Микола Лисенко, друга половина ХІХ – початок ХХ ст.

Образ Тараса Шевченка став центральним та об'єднувальним символом українського національного руху, пробудження національної свідомості та становлення української нації упродовж другої половини ХІХ – початку ХХ ст. на всіх українських землях.

Події зими 2014 року у Києві під час Революції гідності українського народу та вшанування 200 річчя від дня народження пророка та духовного лідера української нації у березні 2014 року, коли образ Тараса Шевченка знов об'єднував, гуртував, спрямовував, промовляючи вустами представників ХХІ ст. свої безсмертні слова до української нації, яка повстала за свої потоптані гідність, права й свободи, ще раз яскраво довели силу духу Великого Кобзарі, *актуальність і сучасність його спадщини* для нашого сьогодення.

Так само злободенною була *спадщина Тараса Шевченка* і в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст., коли відбувалося втілення образу Тараса Шевченка через використання його спадщини у музичному середовищі Києва.

Метою статті є визначення втілення образу Тараса Шевченка в музичному середовищі Києва другої половини ХІХ – початку ХХ ст.

Характер *взаємодії між містом, мистецтвом та людиною* досліджує І.Г. Яковенко¹. О.В. Колісник виявляє ознаки ментальності

---

¹ Яковенко І.Г. Художественное сознание и городская среда (в их взаимодействии и созидании)/ И.Г. Яковенко // Город и искусство: субъекты социокультурного диалога. – М. : Наука, 1996. – С. 20– 25.

в українській культурі¹. Н.В. Дев'ятко аналізує складові міфологічного образу України як світоглядно-комунікативного феномену². Спостереження згаданих авторів важливі при розгляді мистецтва даного періоду у контексті процесів українського національного відродження та виявленні особливостей національної само ідентифікації та менталітету.

О.А. Кавунник³, Т. Булат і Т. Філенко⁴ розкривають характерні риси національного *музичного середовища, одного з центральних понять у нашій статті*. Атмосфера тогочасного мистецького Києва відображена і в листуванні видатних діячів української культури, в тому числі, Миколи Лисенка⁵.

Цікаву характеристику ролі міста в розгортанні мистецьких процесів подає І.Г. Яковенко у статті «Художня свідомість і міське середовище»⁶. Він відносить категорії міста і мистецтва до різних онтологічних зрізів буття, зазначаючи, що мистецтво за своєю природою є міський феномен, а природною сферою побутування мистецтва є *міське середовище*⁷. Місто створює ситуацію, в якій порушується «просте» відтворення традиційних форм культури, в тому числі і художньої. Місто стає акумулятором творчого потенціалу, який знаходить свою реалізацію у сфері мистецтва. Місто є умовою для виникнення і розвитку мистецтва. Мистецтво, в свою чергу, формує як місто, так і його мешканця, створюючи специфічну художню свідомість⁸. Автор також вказує на наявність нового проблемного поля, що виникає на межі урбаністики та мистецтвознав-

¹ Колісник О.В. Категорія ментальності та її прояви в українській культурі: культурологічний аспект. Автореф. дис. канд. філос. наук. — К., 1997. — 18 с.

² Дев'ятко Н.В. Міфологічний образ України як світоглядно-комунікативний феномен: соціально-філософський аналіз. Автореф. дис. канд. філос. наук. — Дніпропетровськ, 2013. — 19 с.

³ Кавунник О.А. Музичне середовище Ніжина в контексті національних культуротворчих процесів XIX—початку XXI ст. Автореф. дис. канд. мистецтвозн. — Київ, 2011. — 16 с.

⁴ Булат Т., Філенко Т. Світ Миколи Лисенка. Національна ідентичність, музика і політика України XIX — початку XX століття. — Нью-Йорк : Українська Вільна Академія Наук у США; Київ : Майстерня книги, 2009. — 408 с.

⁵ Лисенко М. Листи / упорядкув., передм., комент. Р.М. Скорульської. — К. : Муз. Україна, 2004. — 680 с.

⁶ Яковенко І.Г. Художественное сознание и городская среда. — С. 20–25.

⁷ Там само. — С. 20.

⁸ Там само. — С. 21.

ства¹. Як відомо, друга половина XIX ст. стала якісно новим етапом розвитку як міст, так і мистецтва. Характеризуючи історичні умови, що впливали на розвиток мистецтва в цей період варто зважати і на взаємозв'язок мистецьких процесів, пов'язаних із розбудовою міст та міської культури.

Л.В. Дорогих, характеризуючи аматорське мистецтво як історико-культурне явище України другої половини XIX ст., визначає чинники, які впливали на його розвиток, і серед перших автор звертає увагу на міське середовище².

На нашу думку, всі ці процеси є взаємопов'язаними та взаємозалежними.

Сказане стосується й Києва, який упродовж другої половини XIX — початку XX ст. став середовищем розвитку української культури, зосереджуючи творчий потенціал українства. У Києві було сформовано підґрунтя для розвитку мистецтва і музичного, зокрема, яке не обмежувалося лише професійною творчістю композиторів, їхня діяльність мала набагато ширші масштаби та тісно перепліталася з тогочасними культурними процесами. Місто «створило ситуацію» (використовуючи термінологію І.Г. Яковенка) для залучення до сфери музичного середовища, а разом із тим часто спонукало до громадської діяльності серед широких верств населення.

Київ протягом другої половини XIX — початку XX ст. став одним із центрів українського культурного життя, його серцем, а місце музичного середовища міста у загальнонаціональних мистецьких процесах важко переоцінити, тому що саме музичне середовище Києва не тільки вирізняло культурну панораму, а й набувало більш широкого, громадського значення в контексті українського національного відродження.

Постать та образ Тараса Шевченка стали центральними й об'єднуючими символами для всього українського руху другої половини XIX — початку XX ст. Спробуємо простежити відображення його образу у музичному середовищі Києва.

---

¹ Там само. — С. 22.

² *Дорогих Л.В.* Аматорське мистецтво як історико-культурне явище (на матеріалах України другої половини XIX ст.). Автореф. дис. канд. істор. наук. — К., 1998. — 21 с.

Спогади про Тараса Шевченка були ще досить «живими» в середовищі інтелігенції, оскільки частина була знайома з Тарасом Шевченком особисто ще за життя поета. Поступово у свідомості українців він став символом боротьби за Україну, взірцем відданості Батьківщині.

Як відзначено у передмові до видання «Спогади про Тараса Шевченка»: *«За порівняно короткий час з'явилося більше двохсот спогадів, переказів, згадок, листів. Серед їх авторів були видатні російські та українські письменники, художники, вчені, артисти. Багато сприяли появі спогадів і рядові солдати, службовці, вчителі, лікарі, селяни, ремісники, які охоче ділилися враженнями від зустрічі з Шевченком, переповідали легенди, що склалися навколо його імені. У 1880 р. М. Шигарін зазначав, що в очах народу Шевченко став уже чимось великим, неземним, і до того, хто бачив його, розмовляв з ним, виявлялась особлива пошана»¹.*

Почав формуватися образ Кобзаря, до якого в подальшому зверталися ще не раз. Особливо рідним та зрозумілим цей образ став українцям у важкі часи, в часи боротьби, саме тоді він знаходив в їхній свідомості особливий «відгук». Відповідно, в другій половині ХІХ ст. виконання творів Шевченка, «шевченківська тематика» набули суспільно-політичного звучання, почали сприйматися символічно.

Особливо яскраво це відобразилося в музичному мистецтві: велику кількість віршів Тараса Шевченка було покладено на музику, багато цих творів швидко перейшли в народнопісенний репертуар². Для визначення місця образу Тараса Шевченка в музичному середовищі Києва зазначеного періоду розглянемо деякі його складові та охарактеризуємо вагомість для них цього образу.

Музичне середовище Києва досліджуваного періоду включало в себе: професійних музикантів та їхні колективи; громадську діяльність музикантів; музичні гуртки, товариства, театри; діяльність музикантів-аматорів, які були його невід'ємною складовою; звичайних городян та роль музики в їхньому повсякденному житті; систему музичної освіти (музичні навчальні заклади, приватні

¹ Спогади про Тараса Шевченка / упоряд. і приміт. В.С. Бородіна і М.М. Павлюка; передм. В.Є. Шубравського. — К. : Дніпро, 1982. — С. 6.

² Єрмоленко С.Я. Шевченко і народна пісня. [Інтернет-ресурс.] — Режим доступу: <http://kulturamovny.univ.kiev.ua/KM/pdfs/Magazine26-1.pdf>

вчителі, курси); *музичні магазини, майстерні та фабрики музичних інструментів* (збільшення кількості яких до кінця XIX ст. свідчить про збільшення попиту серед населення); *виконавців та слухачів духовної музики* (різних конфесій); *творчі контакти київських музикантів; взаємозв'язки та взаємовплив між щойно названими компонентами.*

У контексті шевченківської тематики розглянемо наступні складові музичного середовища Києва другої половини XIX ст.

1. *Професійна творчість композиторів, які створювали музику до творів Тараса Шевченка:* понад вісімдесят пісень на слова Шевченка належить Миколі Лисенкові; його традицію продовжили К. Стеценко, Я. Степовий, С. Людкевич, В. Заремба.

2. *Громадська діяльність композиторів:* «ідея Тараса Шевченка» цікавила композиторів не лише з точки зору професійної діяльності, багато з них займали активну громадську позицію.

Для родини Лисенків, наприклад, традиційними стали поїздки до Канева на могилу Кобзаря. До них часто приєднувалися десятки знайомих — Старицькі, Косачі, учні, хористи Миколи Віталійовича. Чернеча гора стала священним місцем для всіх українців, шанувальників творчості Шевченка та української культури¹.

Микола Лисенко брав активну участь в діяльності комітету зі спорудження пам'ятника поетові, який було організовано при Київському Українському клубі². Правління Українського клубу, або «Українського громадського зібрання», очолив також Микола Лисенко³. Діяльність членів клубу розцінювалася російськими чиновниками як зародок політичної організації. Саме через те й чинилися перешкоди щодо підготовки заходів на пошанування пам'яті Шевченка. Наприклад, під час організації відзначення 50-х роковин від дня смерті Тараса Шевченка, що було заплановане на лютий 1911 року, було заборонено проводити святкування в Києві, і перенесено його до Москви і Курська⁴.

3. *Організація музичних заходів на шевченківську тематику* була дуже важливим явищем в суспільному житті Києва, вона залучала до сфери музичного життя широкі верстви населення. Ці заходи

¹ Булат Т., Філенко Т. Світ Миколи Лисенка. — С. 42.

² Там само. — С. 264.

³ Там само. — С. 170.

⁴ Там само. — С. 174— 176.

не лише згуртовували свідомих українців, а й пропагували патріотичні ідеї серед широкого кола киян засобами мистецтва.

Із 1862 року Микола Лисенко щорічно організовував концерти пам'яті Тараса Шевченка. Композитор виступав у цих концертах як піаніст і хоровий диригент. Виконувалися обробки Миколи Лисенка та його авторські твори, а також твори інших композиторів на слова Тараса Шевченка та інших поетів, вірші Тараса Шевченка й фрагменти з вистав за його творами¹.

«В Народній Аудиторії відбувся вечір Шевченків, весь український, з деклямаціями, грою й співом. Я двічі грав. Масса була людей; приймали дуже добре. Тепер ми готуємося до Шевченкових роковин поховання і на 5 або 6 тижні думаємо ставити концерт. Не зважили, де саме, чи в Купецькому зібранні, а чи в Народному домі» — звітував у листі до своєї доньки Микола Віталійович².

А незабаром відбувся і сам вечір, до якого йшла наполеглива підготовка: *«Через увесь цей час, крім звичайної щоденної роботи вечорами, готував я хор до Шевченкового вечора. Нарешті таки учора, 26 березня, у залі Купецького Зібрання, відбувся той вечір. День цілий переціць дощ, і у вечері теж саме. Але ж, незважаючи на те, народу було чимало, хоч, вістима річ, мало б бути більше, 500 крб. було усього збору»*³.

Організація концертів привертала до себе увагу влади, а Микола Лисенко перебував під постійним наглядом. Організований ним хор також викликав занепокоєння: підозрювали, що за діяльністю хористів приховується ледь не політична організація, що розповсюджує заборонену літературу, збирає підписи і кошти на користь репресованих українців⁴.

4. *Ставлення мешканців Києва до музичних творів на вірші Тараса Шевченка* відрізнялося залежно від соціального та національного походження.

Варто згадати, що в Києві мешкали особи різних національностей. І хоча неукраїнська інтелігенція входила в коло шанувальників класичної музики, частині з них «українська тематика» була чужою.

¹ Відомі українці. [Інтернет-ресурс.] — Режим доступу:

http://ebk.net.ua/Book/biographies/vidomi_ukraintsi/part3/lysenko.htm

² Микола Лисенко. Листи. — С. 346.

³ Там само. — С. 348.

⁴ Скорульська Р.М. З когорти героїв українського духу / Р.М. Скорульська // Українське музикознавство. Вип. 27. — К., 1992. — С. 20.

Виступи хору Миколи Лисенка, в репертуарі якого було чимало творів на поезію Тараса Шевченка, користувалися великим успіхом у робітників та селян, в середовищі яких під впливом цих концертів виникало багато аматорських хорових гуртків¹. Сам хор Миколи Лисенка об'єднував не лише професіоналів, а й «чесних українців», серед яких участь у хорі вважалася почесною².

Таким чином, в музичному середовищі Києва у другій половині XIX — на початку XX ст. відбувалося втілення образу Тараса Шевченка через професійну творчість композиторів, які створювали музику до творів Тараса Шевченка. Непересічна роль у цьому належала Миколі Лисенку, який написав понад вісімдесят пісень на слова Кобзаря.

Підготовка та проведення музичних заходів на шевченківську тематику ставали знаковими подіями у суспільному житті Києва, залучала до сфери музичного життя широкі верстви населення, згуртовували свідомих українців, пропагували патріотичні ідеї серед широкого кола киян засобами мистецтва.

Ставлення мешканців Києва до музичних творів на вірші Тараса Шевченка залежно від соціального та національного походження. Особливим успіхом серед робітників та селян користувалися виступи хору Миколи Лисенка, у репертуарі якого було багато творів на слова Великого Кобзаря.

Підсумовуючи, проведемо певні паралелі із нашим сьогоденням: у вихорі бурхливих та драматичних подій зими 2014 року у Києві образ Тараса Шевченка вкотре став для українців символом самопожертви та боротьби за свободу, ще більш сучасним та актуальним, він знов об'єднував, гуртував, спрямовував, промовляючи вустами представників XXI ст. свої безсмертні слова до української нації.

Слова пророка і духовного лідера української нації Тараса Шевченка промовисто відлунюють у наших серцях, так само як і блискучі твори українських композиторів на його поезію.

---

¹ Булат Т.П. Микола Лисенко. — К., 1973. — С. 80.

² Скорульська Р.М. З когорти героїв українського духу. — С. 20.

Мусяченко О.

**ОБРАЗ ТАРАСА ШЕВЧЕНКО В МУЗЫКАЛЬНОЙ СРЕДЕ КИЕВА
ВТОРОЙ ПОЛОВИНЫ XIX — НАЧАЛА XX ст.**

В статье сделана попытка определить проявление образа Тараса Шевченка в контексте элементов музыкальной среды Киева во второй половине XIX — в начале XX ст.

Ключевые слова: Тарас Шевченко, Киев, музыкальная среда, Николай Лысенко, вторая половина XIX — начало XX ст.

Musiachenko O.

**TARAS SHEVCHENKO'S IMAGE IN THE MUSICAL ENVIRONMENT
OF KYIV IN THE SECOND HALF OF XIX — AT THE BEGINNING
OF XX CENTURY**

The article attempts to define the implementation of Taras Shevchenko's image in the context of the elements of Kyiv musical environment in the second half of XIX — early XX century.

Key words: Taras Shevchenko, Kyiv, musical environment, Mykola Lysenko, the second half of XIX — the beginning of XX century.

Юхимець Альона,

аспірантка кафедри історії України Інституту суспільства Київського університету імені Бориса Грінченка

**СТОРИЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА:
ЗАБОРОНЕНО, ПРОТЕ ВІДЗНАЧЕНЕ СВЯТО
(ЗА МАТЕРІАЛАМИ ПЕРІОДИЧНИХ ВИДАНЬ)**

У статті висвітлюються події навколо святкування сторічного ювілею Тараса Шевченка у Києві за матеріалами газет «Діло» та «Киевлянин» за 1914 рік.

Ключові слова: Тарас Шевченко, Київ, 1914 р., святкування ювілею, «Діло», «Киевлянин».